

Email:
isqt@sku.ac.ir

website:
<https://isqt.sku.ac.ir>

Interdisciplinary Studies of the Quran and Theology

Explaining the methodological steps for discovering blends in the patterns of Tanis and establishing pairs of surahs

Parastandeh Khyal Mandana¹, Karandish Solmaz^{2*}, Imandar Hamid²

1- Master's Degree in Quranic Sciences and Hadith Studies, Iran.

2- Assistant Professor, Faculty of Theology and Islamic Studies, Shiraz University, Shiraz, Iran.

Article information

Article type:
Research Paper

KEYWORDS:

Surah pairing, blending, sharing, communication, similarity, dating, fixation.

Received: 2026/02/25

Accepted: 2026/04/27

---

*Corresponding author:

karandish@shirazu.ac.ir

How to cite this paper:

Parastandeh Khyal M., Karandish, S., Imandar H., (2026). Explaining the methodological steps for discovering blends in the patterns of Tanis and establishing pairs of surahs. *Interdisciplinary Studies of the Quran and Theology*. 3(1): 1-26.

ABSTRACT

Contemplation in the Quran is a universal duty that must be pursued in a systematic and disciplined manner. One of the tools of this contemplation is scientific theories about the structure of the Quran and its order. The theory of the pair of surahs, which examines the relationship between consecutive or adjacent surahs, which are the paired surahs, is considered an effective step in understanding the internal order of the Quran. These pairs, which consist of two or three surahs, provide a deeper understanding of the verses by creating semantic synergy than studying a single surah. Research into the pairwise nature of surahs is a scientific answer to the doubts of orientalist about the structural fragmentation of the Quran and is important in proving its coherence. The aim of this research is to present a practical method for non-tasteful contemplation and to enhance familiarity and better understanding of the meanings of the Quran among the general public and researchers. The method is library-based in the data collection stage and descriptive-analytical in the data analysis stage. The results show that in examining the paired surahs, two approaches can be proposed: a chronological approach with 9 steps and a fixed approach with 10 steps.

DOI: [10.22034/isqt.2026.14956.1014](https://doi.org/10.22034/isqt.2026.14956.1014)

تبیین مراحل روشمند برای کشف مزج‌ها در الگوهای تأنیس و تثبیت زوج سوره‌ها

ماندانا پرستنده خیال^۱، سولماز کاراندیش^{۲*}، حمید ایماندار^۲

۱- کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث، ایران.

۲- نویسنده مسئول؛ استادیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی پژوهشی	تدبر در قرآن وظیفه‌ای همگانی است که باید با روشی منظم و ضابطه‌مند دنبال شود. یکی از ابزارهای این تدبر، نظریه‌های علمی درباره ساختار قرآن و نظم آن است. نظریه زوجیت سوره‌ها، که به بررسی ارتباط میان سوره‌های پیاپی یا مجاور که همان زوج سوره‌ها هستند می‌پردازد و گامی مؤثر در شناخت نظم درونی قرآن محسوب می‌شود. این زوج‌ها که شامل دو یا سه سوره هستند، با ایجاد هم‌افزایی معنایی، فهمی عمیق‌تر از آیات را نسبت به مطالعه تک سوره‌ای فراهم می‌کنند. پژوهش در زمینه زوجیت سوره‌ها، پاسخی علمی به شبهات مستشرقین درباره پراکندگی ساختاری قرآن است و در راستای اثبات انسجام آن اهمیت دارد. هدف این تحقیق، ارائه روشی کاربردی برای تدبر غیرسلیقه‌ای و تقویت انس و درک بهتر معانی قرآن در میان عموم مردم و پژوهشگران است. روش در مرحله گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و در مرحله تحلیل داده‌ها از نوع توصیفی-تحلیلی است. نتایج نشان می‌دهد که در بررسی زوج سوره‌ها، دو رویکرد قابل طرح است: رویکرد تأنیسی با ۹ گام و رویکرد تثبیتی با ۱۰ مرحله.
واژگان کلیدی: زوجیت سوره، مزج، اشتراکی، ارتباطی، مشابهت، تأنیس، تثبیت.	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۰۶	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۷	
* پست الکترونیکی نویسنده مسئول: karandish@shirazu.ac.ir	
ارجاع: پرستنده خیال، م.، کاراندیش، س.، ایماندار، ح.، ۱۴۰۵، تبیین مراحل روشمند برای کشف مزج‌ها در الگوهای تأنیس و تثبیت زوج سوره‌ها، دوفصلنامه بین رشته‌ای قرآن و الهیات، ۳(۱): ۲۶-۱.	

مقدمه

این پژوهش گامی علمی در مسیر تدبر روشمند در قرآن است. توصیه به تدبر در آیات الهی، در چهار آیه از آیات قرآن، احادیث معصومین و سخنان اندیشمندان علوم قرآنی دیده می‌شود. از جمله، آیه «أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (نساء: ۸۲) با تأکید بر نبود اختلاف در قرآن، به انسجام ساختاری آن اشاره دارد. مفسران این آیه را خطاب به مخالفان دانسته‌اند که با تأمل در قرآن درمی‌یابند هیچ‌گونه تناقض، تضاد یا تفاوت سطحی در آیات وجود ندارد و عدم وجود اختلاف، تناقض و تدافع خود بیانگر وجود ساختار محکم میان اجزای مختلف قرآن و دال بر آن است.

در برابر شبهات مستشرقان درباره پراکندگی ساختاری قرآن، نظریه‌هایی مانند زوجیت سوره‌ها مطرح شده‌اند که نشان‌دهنده نظم درونی قرآن هستند. این نظریه به بررسی ارتباط معنایی میان سوره‌های دوتایی یا سه‌تایی می‌پردازد. هرچند هر سوره استقلال معنایی دارد، اما مطالعه زوج سوره‌ها می‌تواند شباهت‌های عمیق‌تری را آشکار کند.

نگارنده در این تحقیق، به جای اجرای کامل نظریه بر زوج سوره‌ها، صرفاً مدل و مراحل پیشنهادی را ارائه کرده و تنها در مواردی مثال‌هایی مختصر آورده است. روش پژوهش، تحلیل محتوا و دسته‌بندی ضابطه‌مند داده‌هاست که در دو سطح «تأیسی» و «تثبیتی» ارائه شده است.

پژوهش در پی پاسخ به دو پرسش اصلی است:

۱. چگونه عموم مردم مانند قاریان و حافظان قرآن می‌توانند با طی مراحل مشخص، به شباهت‌های میان زوج سوره‌ها پی برده و مفاهیم آن‌ها را در ذهن و دل خود جای دهند؟

۲. چگونه متخصصان علوم قرآنی می‌توانند این شباهت‌ها را به مخاطبان غیرمسلمان یا افراد متردد نسبت انسجام ساختاری قرآن، به صورت کاربردی و مرحله‌به‌مرحله اثبات کنند؟

در این مسیر برای دوری از تذوق، شاخص‌های پژوهش بر اساس معیارهای دقیق تعریف شده‌اند. مراحل پیشنهادی به کشف سریع‌تر و دقیق‌تر شباهت‌های معنایی بین سوره‌های قرآن کمک می‌کنند. نتایج نشان می‌دهد که شباهت میان زوج سوره‌ها بیشتر از شباهت هر یک با سایر سوره‌هاست البته درک کامل این شباهت‌ها نیازمند مطالعه جامع کل قرآن است و با کاربردی‌ترین نظریه بر چند زوج سوره نمی‌توان به نتیجه قطعی رسید.

مرور پیشینه پژوهش

در مورد زوجیت سوره‌ها مطالعاتی انجام شده است؛ اما، به نظر می‌رسد هیچ کدام به ارائه الگو در کشف بیشتر زوجیت و مشابهت میان زوج سوره‌ها نپرداخته باشند. این مقاله‌ها عبارتند از:

محسن رجبی قدسی و زهرا بلندی مقاله‌ای با عنوان «زوجیت سوره‌های قرآن کریم؛ مطالعه موردی زوج سوره کوثر و ماعون» نوشته‌اند و همچنین، زارع زردینی در دو پروژۀ پژوهشی «کاربست نظریه زوج سوره‌ها در فهم

سوره‌های مزمل و مدثر» و «پیوندهای متنی «زوج‌سور» فتح و حجرات» به این موضوع پرداخته‌است. در راستای کلیت موضوع نظم قرآن و انسجام ساختاری آن نیز مطالعات جامعی صورت گرفته است اما، در این پژوهش به صورت جزئی بر نظریه زوجیت سوره‌ها تمرکز دارد. نمونه‌های پژوهش پیرامون کلیت نظم قرآن مقاله‌ی «نقاط اشتراک و افتراق شش الگوی ساختارشکنا» در بررسی انسجام متن قرآن» نوشته ساجده نبی، سهیلا جلالی‌کندری و نصرت نیل‌ساز می‌باشد. در همین راستا، عیسی علی‌زاده منامن، فرزاد دهقانی و سروش شهریار نیسب نیز پایان‌نامه «بررسی دیدگاه‌ها درباره نظم قرآن» را نوشته‌اند. مطالعات در راستای نظم درون‌سوره و برخی از آن‌ها در نظم میان سوره‌ها گاهی به صورت جزئی‌تر است. مطالعات پیرامون درون سوره پیشینه این پژوهش نیستند اما میان سوره را می‌توان مستند نمود به برخی پژوهش‌ها مانند: «پیوستگی شبکه‌ای سوره فتح با سوره‌های هم‌گروه (نوح، قدر و کوثر)» نوشته صدیقه جنتی فیروزآبادی، احمد زارع زردینی و کمال صحرایی اردکانی. ضمناً، مطالعاتی که در ضمن نظریه خاصی به انسجام ساختاری قرآن پرداخته‌اند عموماً در مورد نظریه پش فرض متفاوت با نظریه زوجیت سور هستند به عنوان مثال: «کارایی نظریه هالیدی در ترسیم انسجام متنی سوره‌های قرآن» نوشته محمد خامه‌گر یا مقاله «تحلیل گفتمان دو سوره فلق و ناس بر اساس الگوی فرانش متنی هالیدی» نوشته سیدحسین سیدی و سمیه بیگ قلعه جوقی.

نوآوری پژوهش

نوآوری این پژوهش در کشف مراحل پیشنهادی به ویژه در بخش تثبیت زوج‌سوره‌های قرآن است و در حقیقت نگارنده ضمن مطالعه آیات، دسته‌بندی و گروه‌بندی داده‌های حاصل از تدبیر به ارائه این مراحل کاربردی پرداخته‌است. این مراحل قابلیت پیاده‌سازی بر زوج‌سوره‌ها و سور هم‌جوار را دارا است.

مفاهیم پژوهش

مخاطبان در عنوان این پژوهش و زیرعناوین آن با واژه‌هایی مواجه می‌باشند که پیش از تبیین پژوهش بهتر است معانی آن‌ها روشن شود. این مفاهیم عبارتند از:

زوج:

واژه «زوج» در منابع لغوی معانی متعددی دارد که گاه به ریشه‌ای واحد و گاه به اصول مختلف بازمی‌گردد. قدر مشترک این معانی، مفهوم «هم‌تایی» و «مقارنت» در نوع، جنس یا صنف است؛ چه این همانندی کامل باشد یا نسبی. شواهد قرآنی متعددی نیز این معنا را تأیید می‌کنند، مانند آیات: «أَحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ أَزْوَاجَهُمْ» (صافات: ۲۲)، «مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ» (شعراء: ۷) و (لقمان: ۱۱)، «وَأَخْرَجْنَا مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجًا» (ص: ۵۸)، «ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» (انعام: ۱۴۳) و «مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» (ق: ۷). (ر. ک الجوهری، ۱۴۰۷: ۳۲۰/۱؛ العسکری، بی‌تا: ۱۷۵/۱؛ الازهری، بی‌تا: ۱۰۵/۱۱؛ الراغب الاصفهانی، ۱۴۰۴: ۳۸۵/۱-۳۸۴).

به‌طور کلی، معانی «زوج» را می‌توان در دو دسته جای داد:

۱. معنای عددی محدود به دوگانگی: مانند زن و شوهر در آیه «اسْكُنْ أَنتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ» (بقره: ۳۵). این معنا خارج از حوزه این پژوهش است (ر. ک ابن فارس، ۱۹۷۹: ۳/۳۵).

۲. معنای ضد فرد بودن: که شامل دو یا چند مورد می‌شود. برخی لغت‌دانان «زوج» را به معنای عددهای زوج (دو، چهار، شش...) گرفته‌اند، اما در این پژوهش، زوجیت به معنای «هم‌تایی» میان سوره‌هاست، که گاه شامل سه سوره نیز می‌شود (ر. ک ابن سکیت، ۲۰۰۲: ۱/۲۳۵؛ ابن درید، ۱۹۸۷: ۱/۴۷۳؛ الجوهری، ۱۴۰۷: ۱/۳۲۰).

اگرچه عدد سه فرد است، اما در اینجا زوجیت به معنای شباهت و قرابت مفهومی میان سوره‌هاست، نه صرفاً عدد زوج. این تعریف، با برخی دیدگاه‌های محدود به دو تایی بودن سوره‌ها در تضاد است.

بر اساس آیه «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» (ذاریات: ۴۹)، همه مخلوقات خداوند زوج هستند؛ بنابراین، سوره‌های قرآن نیز به‌عنوان مخلوقات الهی، دارای زوجیت‌اند، حتی اگر ضد یا مکملی نداشته باشند. این هم‌تایی می‌تواند از جهات مختلفی قابل بررسی باشد (ر. ک الراغب الاصفهانی، ۱۴۰۴: ۱/۳۸۴-۳۸۵؛ الازهری، بی تا: ۱۱/۱۰۵).

در این پژوهش، صرفاً به بررسی لغوی واژه «زوج» پرداخته شده و دلایل قرآنی و روایی سه‌تایی بودن زوجیت، که در آثار پژوهشگرانی چون الهی‌زاده آمده، خارج از محدوده تحقیق حاضر است.

تأنیس با زوج‌سوره‌های قرآن:

واژه «تأنیس» از ریشه «أنس» گرفته شده و دو معنا دارد: نخست، به معنای الفت و انس گرفتن با کسی «قد أنستُ بفلان» (فرایدی، بی تا: ۳۰۸/۷)؛ دوم، به معنای دیدن، شناختن و دریافتن، همان‌طور که در آیه «فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» (نساء: ۶) آمده است (طریحی، بی تا: ۴۷/۴).

در رویکرد پژوهش‌محور با هدف تأنیس، فرد با تأمل در آیات قرآن و درک طعم معنایی آن‌ها، می‌تواند سوره‌های مشابه را در ذهن خود دسته‌بندی کرده و با مفاهیم آن‌ها انس بگیرد. این روش بیشتر بر دریافت درونی و احساسی تکیه دارد، در حالی که هدف اصلی پژوهش، تثبیت زوج‌سوره‌ها به صورت روشمند است.

امام علی (ع) قرآن را راهنمایی بی‌خطا و سخن‌گویی راستگو معرفی می‌کند و تأکید دارد که انس با قرآن نیازمند تلاش، فراهم‌سازی شرایط و رفع موانع است (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق: ۲۵۲؛ فاکرمیدی، ۱۳۸۵: ۱۳۴).

بر اساس منابع قرآنی، شرایط انس با قرآن شامل شناخت عظمت آن، طهارت، ولایت، خشوع و توفیق الهی است؛ و موانع آن شامل آلودگی درونی، تکبر، بی‌توجهی، ناشنوایی باطنی و دلبستگی به دنیا می‌باشد (فاکرمیدی، ۱۳۸۵: ۱۴۴-۱۳۷).

تثبیت زوج‌سوره‌های قرآن: در این پژوهش، واژه «تثبیت» به معنای اثبات به کار رفته و انتخاب آن به جای «اثبات» به دلیل هم‌وزنی با «تأنیس» در عنوان بوده است. از نظر لغوی، هر دو واژه دلالت بر ثابت، استقرار و پایداری معنا دارند (قرشی، بی تا: ۱/۳۳۳).

مزج: اصطلاح «مزج» به معنای پیوند و آمیختگی، برای اشاره به مشابهت میان زوج‌سوره‌ها به کار رفته است. این واژه با هدف ساده‌سازی مفاهیم و جلوگیری از تکرار اصطلاحات، و نه به منظور ابداع اصطلاح جدید، در متن استفاده شده است. مزج‌ها نشان‌دهنده میزان ارتباط میان سوره‌ها هستند و هرچه تعداد آن‌ها بیشتر باشد، آمیختگی معنایی و ساختاری سوره‌ها نیز بیشتر است.

سیوطی در گذشته به فرق میان ساز و کار پیوستگی میان آیات از نوع ظاهری و غیر ظاهری توجهی اشاری داشته است (ر. ک عموش، ۱۳۸۸: ۱۱۴) اما این نوع از دسته‌بندی نوعی نوین از نگاه، نزد نگارنده این پژوهش می‌باشد.

مزج‌ها در چهار حوزه بررسی می‌شوند: معنایی، آوایی، فضای گفتمانی و سایر وجوه، و به دو دسته تقسیم می‌شوند:

مزج‌های اشتراکی: شامل واژگان یا مفاهیم مشترک و آشکار میان سوره‌ها که به روشنی بر پیوند میان زوج‌سوره‌ها دلالت دارند. مانند واژه‌های «امر، قول، خیر، غیب» در سوره‌های حجرات و قاف و ضمن بررسی مزج‌های معنایی، یا روایات مشترک درباره فضیلت آن‌ها ضمن وجوه اشتراک پراکنده.

مزج‌های ارتباطی: مزج‌های ارتباطی بین آیات دو سوره می‌توانند به صورت آشکار یا پنهان وجود داشته باشند. اگر ارتباط بین آیات آشکار (مثلاً تاکید، تفسیر، توضیح یا تقویت‌کننده‌ای بر آیات زوج‌سوره‌شان) باشد، به راحتی قابل تشخیص است؛ اما اگر پنهان باشد، باید از طریق روش‌هایی مانند ترادف، تضاد، اشتقاق و ... به ارتباط آن‌ها پی برد.

وجود مشتقات ریشه «علم» در اوزان مختلف در زوج‌سوره حجرات و قاف نمونه‌هایی از مزج‌های ارتباطی است برخی دیگر از آمیختگی‌های معنوی میان آیات سوره و زوج‌سوره‌ها ممکن است از نوع عطف، تنظیر، تضاد، استطراد و ... باشد.

به نظر می‌رسد مزج‌های اشتراکی در ابتدا به ذهن متبادر می‌شوند و حاکی از زوجیت سوره‌ها هستند؛ اما با دقت نظر بیشتر، کشف مزج‌های ارتباطی منجر به فهم عمیق‌تر و گسترده‌تر لایه‌های فهمی قرآن (اعم از سطح عمودی و افقی) می‌شود.

تدبر: بر مبنای آیات قرآن یکی از اهداف نزول قرآن تدبر می‌باشد و تدبر زمینه تذکر است (رضایی‌اصفهانی، تفسیر قرآن مهر، ۱۳۸۷: ۱۹/۱۶۷؛ دهقان، ۱۳۸۷: ۴/۱۵۸).

واژه تدبر در زمان رسول اسلام (ص) و قدما بیشتر در مورد تامل در آفرینش و خلقت بود و به دلیل آموزش‌های فردی و گروهی مسلمانان کم‌تر برای قرآن رواج داشت؛ اما، با گذر زمان، عدم بهره‌مندی مستقیم از معصوم (ع) و منابع دست اول و نیاز بیشتر به درک عمیق‌تر آیات، تدبر و تفسیر قرآن رفته رفته فاهمیت بیشتری پیدا کرد. امام صادق (ع) فرمودند: «يَا مُفَضَّلُ لَوْ تَدَبَّرَ الْقُرْآنَ شِيعَتُنَا لَمَا شَكُّوا فِي فَضْلِنَا» که اگر شیعیان در قرآن تدبر کنند، هرگز در فضیلت ما شک نمی‌کنند (خصیعی، ۱۴۱۹ق: ۴۲۱).

تدبر می‌تواند به صورت ترتیبی یا موضوعی باشد و هر دو روش در صورت استمرار و ممارست می‌توانند به کشف شباهت‌های میان سوره‌ها کمک کنند. تدبر موضوعی تمرکز بیشتری بر مزج‌های معنایی است در حالی که در تدبر ترتیبی به هم‌های مزج‌ها به صورت همزمان توجه می‌شود.

در این قسمت از پژوهش مراحل پیشنهادی بر اساس تدبر ترتیبی است و تدبر ترتیبی در صورتی می‌تواند یاریگر نظریه زوجیت سوره‌ها باشد که تدبر به فراتر از مرز دو سوره یا بیشتر قدم نهاده‌باشد.

تدبر در لغت: تدبر از ریشه «دبر» است. «دبر» ضمن این توضیح «دُبْرُ الشَّيْءِ: خلاف القَبْلِ» به معنای پشت چیزی است که در ظاهر دیده می‌شود. دبر هر چیزی «عَقْبُهُ و مُؤَخَّرُهُ» انتهای آن چیز است به عنوان مثال: «دُبْرُ الشهر: آخره» دبر ماه همان انتهای ماه است. این معنا در عاقبت چیزی نیز مورد استفاده است چنانچه «الدَّبْرَةُ العاقِبَةُ و دَبْرَ الأَمْرِ و تَدَبَّرَهُ: نظر فی عاقبته». تدبر از باب «تَفَعَّلَ» و مصدر «تَدَبَّرَ» است. برخی تدبیر را فکر کردن درباره‌ی انتهای چیزی می‌دانند «التَّدْبِيرُ: التفكُّر فی دبر الأمور» و برخی دیگر معتقدند نگاه کردن به آنچه که سرانجام خواهد شد است «التَّدْبِيرُ فی الأمر: أن تنظر إلی ما تؤول إلیه عاقبته» و برخی گویند: «تَحْصِيلُ المَعْرِفَاتِ لِتَحْصِيلِ مَعْرِفَةِ ثَالِثَةٍ». در نهایت معنای تدبر فارغ از شباهت‌ها و تفاوت‌ها همان تفکر است «التَّدْبِيرُ: التفکر فیهِ» (الراغب الإصفهانی، ۱۴۰۴ق: ۳۰۸؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۴/۲۶۹؛ الزبیدی، بی تا: ۶/۳۸۵؛ الجوهری، ۱۴۰۷ق: ۶/۳۸۵).

تدبر در اصطلاح علوم قرآن و حدیث:

تدبر بر اساس دیدگاه طباطبایی راه استیضاح معنی آیه در تفسیر قرآن به قرآن است؛ اما، به طور کل و در توان این جستار علمی، دانشمندان علوم قرآن و حدیث، معانی گوناگونی را برای «تدبر» بیان نموده‌اند از جمله: تفکر و تأمل در قرآن (تأمل در آیه‌ای پس از آیه دیگر یا تأمل پس از تأمل در آیه است)، اندیشیدن در معانی قرآن، اندیشه کردن در نتایج و پیامدهای آیات ترتیل و تلاوت راستین قرآن، تفسیر صحیح ظاهر و باطن، کشف هماهنگی بین آیات و کشف موضوع سور، مهندسی کلان سوره‌ها بر اساس ترتیب مصحف یا تدبر میان سوره‌ها، فهم روشمند و هماهنگ ظاهر قرآن کریم (ر. ک آل حبیب، ۱۳۹۰؛ خوش‌منش، ۱۳۸۸: ۱۲۹؛ طبرسی، ۱۳۷۵: ۱/۶۳۳؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۷/۳۴۳).

تدبر اگرچه چنان تفکر از لوازم انس با قرآن است؛ اما، به معنای بررسی نتایج و عواقب چیزی است در حالی که تفکر مربوط به بررسی علل و خصوصیات یک موجود است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۴/۲۲۰).

مراحل پیشنهادی ذیل رویکرد پژوهش محوری، با دو هدف تأنیس و تثبیت زوج سوره‌های قرآن و معارفشان کارآمدی دارند.

۱-۲- تأنیس با زوج سوره‌های قرآن

در این سطح، مخاطب کسی است که انسجام ساختاری قرآن را پذیرفته و در پی کشف شباهت سوره‌ها برای

درک زیبایی و انس بیشتر با مفاهیم قرآنی است. تدبیر فردی ممکن است، اما برای فهم عمیق‌تر توصیه می‌شود جلسات گروهی برگزار شود و باید دانست که فهم آیات نهایی نیست و همیشه امکان تدبیر بیشتر وجود دارد.

روش پیشنهادی برای تدبیر در سوره‌ها و کشف مشابهت با زوج‌سوره‌هایش:

برای تدبیر در سوره‌های قرآن و کشف ارتباط میان زوج‌سوره‌ها پیشنهاد می‌شود برای هر سوره دفترچه‌ای تهیه کنید و بارش‌های فکری خود را با علائم قراردادی سامان‌دهی نمایید. در پایان دفترچه بخشی برای ثبت ارتباط سوره با زوج‌سوره‌ها قرار دهید. پس از آماده‌سازی ابزار، گام‌ها به ترتیب چنین‌اند:

گام اول: تعیین علائم نگارشی مناسب و ثبت آن‌ها در ابتدای دفترچه با رنگ قرمز و گوشه سمت راست هر شماره از مطالب به ذهن رسیده.

این علائم در جدول زیر آمده است:

جدول ۱: علائم نگارشی پیشنهادی برای دفترچه تدبیر با رویکرد تأنیسی

کاربرد علامت	علامت موردنظر
	.
	(؟)
	!
	؟

گام دوم: مطالعه‌ی واحدهای موضوعی و آیات هم‌محور در کتب تفسیری برای دیدی جامع.

گام سوم: یادداشت هر آیه و ترجمه‌ی آن در صفحه‌ای جدا با رنگ‌های متفاوت

نکته: بهتر است در کل مسیر تدبیری یک ترجمه واحد دنبال شود. مثلاً: ترجمه ابولفضل بهرام‌پور

گام چهارم: اختصاص زمان روزانه برای تدبیر در آیات..

گام پنجم: ثبت نکات تدبیری به ذهن رسیده با شماره‌گذاری و علائم قرمز.

گام ششم: ارائه‌ی مطالب در گروه تدبیری و مشورت با استاد و دوستان.

نکته: در این مرحله ممکن است پاسخ برخی سؤالات پیرامون آیات را ندانید.

گام هفتم: بازنگری و تکمیل یادداشت‌های ناقص

گام هشتم: رجوع به تفاسیر برای رفع ابهامات حل‌نشده و تکمیل فهم.

گام نهم: ثبت نظر کلی درباره‌ی سوره و مقایسه شباهت‌ها و تفاوت‌های سوره با سوره‌های زوج یا هم‌جوارش

۲-۲- تثبیت زوج سوره‌های قرآن

دو روش برای کشف زوج سوره‌های قرآن وجود دارد: الگوی تائیس و روش تثبیت. الگوی تائیس بر اساس ارتباط قلبی و تدبیر فردی و گروهی با استمرار و ممارست است و ممکن است به مراتبی از درک قرآن منجر شود که برخی اهل علم به آن دست نیافته‌اند. روش تثبیت زوج سوره‌ها نیز مسیری کوتاه‌تر و مستدل‌تر است که در آن، ابتدا مشابهت‌های زوج سوره‌ها کشف می‌شود و سپس به انس و تدبیر پرداخته می‌شود. مراحل این روش به ترتیب زیر است:

۲-۲-۱- انتخاب زوج سوره‌ها به صورت فرضیه بر اساس منابع پیشین:

این پژوهش نخستین پژوهش در زمینه تدبیر میان سوره‌ای و زوجیت سوره‌ها نیست؛ بنابراین می‌توان از نتایج تحقیقات پیشین برای فرضیه پژوهش بهره‌گرفت و سپس کارآمدی مراحل این جستار را در تأیید یا عدم تأیید نتایج مطالعات سایر محققان به کارگرفت و مسیر علمی ایشان را تکمیل نمود.

مراد از فرضیه پژوهش، سوره‌های مورد مطالعه می‌باشند. در جدول پیش‌رو چکیده‌ای از گروه‌بندی سوره‌های قرآن در دیدگاه سعید حوی ضمن تفسیر «الأساس فی التفسیر» و سایر افراد چون الهی‌زاده ارائه می‌گردد (ر. ک الهی‌زاده، ۱۳۹۰).

دلیل استفاده از گروه‌بندی سوره‌ها بر اساس دیدگاه سعید حوی و سایرین در عقلانی‌بودن استفاده از نتایج پژوهش‌های پیشین توجیه می‌گردد.

۲-۲-۲- شناسایی تشابهات و مزج‌های معنایی:

در تشخیص زوج سوره‌ها برای پیشگیری از افتادن در دام و اتهام تذوق معیارهای گوناگون بر اساس واحدهای معتبر، آن معیار مورد مطالعه واقع می‌گردد. در قسمت تشابهات معنایی ملاک، مفاهیم و معانی واژه یا واژگان می‌باشد. واژه در واقع لفظی است که برای آفرینش معنا مورد استفاده قرار می‌گیرد و به همین دلیل در بخش جدایی از معنا مورد مطالعه نیست و عنوان مجزایی برای تشابهات واژگانی یا لفظی ندارد.

به نظر می‌رسد مزج‌های اشتراکی عمدتاً ضمن مطالعه تک‌واژه‌ها و مفاهیمشان یافت شود و مزج‌های ارتباطی ضمن تک‌واژه‌ها و خانواده واژگانی مورد مطالعه قرار گیرد.

۲-۲-۲-۱- مفهوم تک‌واژه‌ها: گزینش واژگان در قرآن کاملاً هدفمند، وحیانی و منطقی است؛ بنابراین جانشینی واژه‌ها تقریباً ناممکن بوده و هیچ واژه‌ای برتر از واژه‌های قرآنی نیست.

وجود واژگان مشترک در زوج سوره‌ها می‌تواند نشان‌دهنده اشتراک معنایی و مفهومی باشد، مگر آنکه عوامل آوایی یا سیاقی معنای متفاوتی ایجاد کنند.

در مطالعه‌ی تک‌واژه‌ها، اعتبار پژوهش در نزدیک شدن به معانی ابتدایی زمان نزول است و معناشناسی هم‌زمانی (عصر نزول) ارزشمندتر از معناشناسی تاریخی تلقی می‌شود (فانز، ۱۳۹۸). معناشناسی ساخت‌گرا یکی از

روش‌های معناشناسی هم‌زمانی است که در بررسی خانواده‌های واژگانی کاربرد دارد. هر واژه در قرآن جایگاه خاص خود را دارد و تغییر آن موجب تباهی مقصود می‌شود؛ تناسب آوایی و معنوی میان واژگان هم‌نشین، جایگزینی را ناممکن می‌سازد (معرفت، ۱۳۸۹: ۳۱۶)؛ واژگان مشترک میان سوره‌ها قرینه‌ای بر زوجیت سوره‌ها و تناسب معنوی آن‌ها هستند.

جدول ۱: گروه‌بندی سوره‌ها نزد سعید حوی

شماره	گروه‌بندی	زوج‌سوره	شماره	گروه‌بندی	زوج‌سوره
۱	طوال	فاتحه، بقره، آل‌عمران	۳۰	مفصل ۴	حاقه و معارج
۲		نساء و مائده	۳۱		نوح و جن
۳		انعام و اعراف	۳۲		مزمّل و مدثر
۴	مئی	انفال و توبه	۳۳	مفصل ۵	قیامت و انسان
۵		یونس، هود و یوسف	۳۴		مرسلات و نبا
۶		رعد، ابراهیم و حجر	۳۵		نازعات و عبس
۷	مئین ۲	نحل و اسراء	۳۶	مفصل ۶	تکویر و انفطار
۸		کهف و مریم	۳۷		مطففین و انشقاق
۹		طه و انبیاء	۳۸		بروج و طارق
۱۰	مئین ۳	حج و مومنون	۳۹	مفصل ۷	اعلی و غاشیه
۱۱		نور و فرقان	۴۰		فجر و بلد
۱۲	مئانی ۱	شعراء، نمل و قصص	۴۱	مفصل ۸	شمس و لیل
۱۳		عنکبوت و روم	۴۲		ضحی و شرح
۱۴	مئانی ۲	لقمان و سجده	۴۳	مفصل ۹	تین و علق
۱۵		احزاب، سبأ و فاطر	۴۴		قدر و بینه
۱۶		یس و صافات	۴۵		زلزال و عادیات
۱۷	مئانی ۳	ص و زمر	۴۶	مفصل ۱۰	قارعه و تکوین
۱۸		مؤمن و فصلت	۴۷		عصر و همزه
۱۹		شوری و زخرف	۴۸		فیل و قریش
۲۰	مفصل ۱	دخان، جائیه و احقاف	۴۹	مفصل ۱۱	معاون و کوثر
۲۱		محمد، فتح و حجرات	۵۰		کافرون، نصر و مسد
۲۲	مفصل ۲	ق، ذاریات و طور	۵۱	مفصل ۱۲	اخلاص، فلق و ناس
۲۳		نجم و قمر	۵۲		
۲۴	مفصل ۳	الرحمن و واقعه			
۲۵		حدید و مجادله			
۲۶		حشر و ممتحنه			
۲۷		صف و جمعه			
۲۸		منافقون و تغابن			
۲۹		طلاق و تحریم			

شناسایی تشابهات واژگانی در زوج‌سوره‌ها مؤید احاطه کامل خداوند در تنظیم واژگان و معجزه‌بودن قرآن است و تشابهات واژگانی به دو دسته‌ی مزج اشتراکی و مزج ارتباطی تقسیم می‌شوند که میان این دو نوع مزج اولویت

خاصی وجود ندارد، اما مسیر کشف آن‌ها متفاوت است:

مزج اشتراکی: در نگاه ابتدایی و کوتاه‌مدت آشکار می‌شوند و بیشتر مورد توجه عموم قرار می‌گیرند.

مزج ارتباطی: نیازمند زمان و دقت بیشتر برای کشف سطوح آشکار و پنهان هستند.

۲-۲-۱-۱- مزج‌های واژه‌ای اشتراکی: این دسته در عمل کاملاً مشخص و نمایان است و نیازی به توضیح بیشتر ندارد. گاهی تنها یک بار نیز مشترک نیست بلکه توجه به بسامد و تعداد دفعات یک واژه مشترک در زوج‌سوره‌ها نیز می‌تواند مفید معنایی باشد.

۲-۲-۱-۲- مزج‌های واژه‌ای ارتباطی: این نوع از مزج‌ها، انواعی دارند که برخی از آن‌ها عبارتند از:

ساخت‌های متفاوت از یک ریشه: در برخی سوره‌های قرآن، آیات شامل کلماتی با یک ریشه اما ساختار متفاوت هستند. این تفاوت می‌تواند دلالت بر شباهت نسبی داشته باشد. به عنوان مثال، «عزّه» به عنوان اسم و «عزیز» به عنوان صفت در سوره‌های مختلف استفاده شده‌اند. مثال دیگر: «هو يتعلّم و هو متعلّم» که نشان می‌دهد یادگیری در حال وقوع است و صفت «متعلّم» نشان‌دهنده ثبات و پایداری این صفت است (السامرای، ۱۳۹۶: ۱۷-۱۸). همچنین، خداوند در قرآن خود را با صفاتی معرفی می‌کند که در او ثابت و پایدار هستند.

واژگان شبه مترادف و شبه جانشین در زوج‌سوره‌ها؛ نظائر:

زبان عربی یکی از کامل‌ترین زبان‌های دنیا است که به حکمت خداوند و سایر هدفمندی‌ها، قرآن به زبان عربی مبین «إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا» (زخرف: ۳)، «بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ» (شعراء: ۱۹۵) نازل شده است. در زبان عربی، بحثی در مورد وجود مترادف (مترادفات) وجود دارد. برخی از دانشمندان معتقدند که واژه‌های مترادف در قرآن وجود ندارد، زیرا این موضوع با اعجاز بلاغی قرآن منافات دارد (رئیسیان و کردلویی، ۱۳۹۳) و نگارنده نیز بر باور این عده است.

نزد زبان‌شناسان، واژگان جانشین در ضمن مطالعات نشانه‌شناسی لایه‌ای و روابط درون‌متنی مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرند (محققیان، ۱۳۹۳). به نظر می‌رسد واژگان جانشین زیرمجموعه‌ای از مزج‌های ارتباطی باشند؛ اما در خصوص قرآن چون خداوند متعال چینی بی‌ظیر و هدفمند برای واژگان دارد نگارنده از عنوان «شبه مترادف و شبه جانشین» استفاده کرده است.

برخی از دانشمندان بزرگ علوم قرآنی، براین باور هستند که نظائر واژگانی هستند با لفظ متفاوت که در معنای واحد متواطی و موافق باشند به عبارت دیگر این گروه، به واژگان قریب‌المعنی و شبه مترادف مانند: «قلب و فؤاد» نظائر گویند. در اتقان به صورت اشاری این تعریف بیان شده است (ر. ک سیوطی، ۱۳۹۴: ۶۲).

بنابراین، وجود کلمات قریب‌المعنی در زوج‌سوره‌های قرآن نشان‌دهنده ارتباط عمیق ساختاری آن‌ها است. **واژگان یا ریشه‌های مشترک الحروف:** بر اساس علم ادبیات، مفردات و زبان‌شناسی واژگانی که حروف مشترک دارند دارای قرابت معنایی بیشتری هستند. گاهی در زوج‌سوره‌ها به جای استفاده از یک ریشه از ریشه مشترک المخرج دیگری استفاده می‌کند تا معنایی نزدیک به همان معنا را برساند.

واژگان متضاد: تضاد علی رغم نقش‌آفرینی در زیبایی کلام در بسیاری از موارد، در تبیین برخی مفاهیم و آشکارتر نمودن بعضی معانی واژگان یا عبارات قرآنی تأثیر بسزایی دارد (ر. ک حسن‌زاده، ۱۳۸۳). عبارت «تُعرفُ الاشياءُ بأضدادِها» می‌گوید که شناخت چیزها از طریق متضادهایشان است. مثلاً شناخت روز به درک معنای شب کمک می‌کند.

در ادبیات قرآنی و ضمن زوج‌سوره‌ها برخی تک‌واژه‌ها اگرچه با واژه‌ای یکسان در مورد موضوعی بیان‌نشده است؛ اما با واژگان متضاد بر موضوعی واحد تکیه دارند و به نوعی می‌توان گفت که اشتراک معنایی از نوع تک‌واژه دارند.

۲-۲-۲-۲- مفهوم یا مفاهیم خانواده واژگانی در عبارات آیات:

در کنار یکدیگر قرار گرفتن واژگان و ایجاد معنا و مفهوم ضمن خانواده واژگانی، مرحله بعد از مطالعه تک‌واژه‌ها است. به نظرمی‌رسد مزج‌ها، از دو نوع مزج‌های اشتراکی و ارتباطی باشند.

۱-۲-۲-۲- **مزج‌های اشتراکی خانواده واژگانی:** مزج‌های اشتراکی آن‌دسته‌ای هستند که مخاطب قرآن با تلاوت آیات به طور واضح به اشتراک معنای آن‌ها پی‌می‌برد و در می‌یابد که زوج‌سوره‌های مذکور مشترکاً در مورد یک موضوع واحد هستند.

۲-۲-۲-۲- **مزج‌های ارتباطی خانواده واژگانی:** مزج‌های ارتباطی، مزج‌هایی هستند که فارغ از معنا، توجه مخاطب به الفاظ و شیوه چینش آن‌ها برای بافت آیه و سوره معطوف می‌گردد و صرف ساختار و ظاهر الفاظ بر وجود مزج‌های ارتباطی در بخش معنایی دلالت دارد. مزج‌های ارتباطی خانواده واژگانی، در دو سطح آشکار و پنهان وجود دارند.

مزج‌های ارتباطی آشکار خانواده واژگانی: «مزج‌های ارتباطی آشکار» مزج‌هایی هستند که با تفاوت اندکی در چینش کلمات در آیه‌ها قابل تشخیص باشند و برخی از حالت‌های آن در این پژوهش ارائه می‌گردد و چه بسا و بی‌شک حالت‌های دیگری هم می‌توان متصور شد که نگارنده تا این مرحله از مطالعه و پژوهش به آن‌ها دست‌نیافته است.

مزج‌های ارتباطی پنهان خانواده واژگانی: مزج‌های ارتباطی خانواده واژگانی در سطح پنهان، فراتر از بررسی این جستار است و می‌بایست با بازنگری سرتاسری در کتب تفسیری و مطالعه مستمر آیات الهی به آن‌ها پی‌برد؛

لذا، در این پژوهش صرفاً در حد ذکر جایگاه آن مطرح می‌گردد.

مزج‌های ارتباطی آشکار حالت‌های مختلفی می‌تواند داشته باشد که برخی از موارد آن عبارتند از: **تشابه و اختلاف:** در قرآن کریم شاهد تعبیری مشابه؛ اما، با اختلاف در یک حرف و یا یک کلمه هستیم. مانند: «وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنْ الْقَتْلِ» (بقره: ۱۹۱) و «وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» (بقره: ۲۱۷). این تشابه و اختلاف در عالی‌ترین درجه بلاغت و اعجاز قرار دارد (السامرای، ۱۳۹۶: ۱۹۶).

فاضل صالح سامرای نمونه‌هایی از تشابه و اختلاف در سوره‌های قرآن را مطالعه کرده است که از منظر زوجیت سوره‌ها به آن نگاه نشده است. این موضوع نیازمند بررسی کلی و پژوهشی مجزا است؛ اما در سوره‌های مورد مطالعه، نمونه‌هایی از این تشابه و اختلاف قابل مشاهده است.

تقدیم و تأخیر: گاهی کلمات یک عبارت یکسان هستند ولی میان آن‌ها جابجایی رخ داده است یا به نوعی میان اجزای سخن تقدیم و تأخیر رخ داده است. مثلاً در سوره مبارکه منافقون عبارت «وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (منافقون: ۱۱) وجود دارد و در سوره زوج آن (تغابن) عبارت «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ» (تغابن: ۸) دیده می‌شود. تقدیم و تأخیر دو حالت است: مورد اول، تقدیم واژه بر عامل خود است مثلاً: مفعول، حال، ظرف و جارو مجرور بر فعلشان و خبر بر مبتدا و مانند آن مقدم می‌شود (السامرای، ۱۳۹۶: ۵۱) و حالت دوم که در اثر اقتضای بافتار کلام و به جهت جلب توجه، اهتمام مخاطب و انگیزه‌های دیگر رخ می‌دهد (السامرای، ۱۳۹۶: ۵۴) مانند: «سَمَاءٌ وَ أَرْضٌ» و «جَنٌّ وَ أُنْسٌ» و ...

معمولاً تقدیم و تأخیر در موارد فنی آیات قرآن مورد مطالعه قرار می‌گیرد؛ اما، در این عنوان نتیجه وجود تقدیم و تأخیر که تغییر در معنا است مد نظر قرار می‌گیرد.

ویژگی‌های ساختاری بافتار: چه بسا بافتار آیات قرآنی ویژگی‌های ساختاری خاصی داشته باشد که بر اساس آن ویژگی‌ها، واژگان و تعبیر مشخصی در آن تکرار می‌شود. گاه فضای خاصی بر سوره حکم فرماید و سوره دارای ویژگی مشخصی است که واژگان نیز بر اساس آن مشخصه و ویژگی انتخاب می‌شوند. به عنوان مثال: گاهی برخی آیات، تنها در یک واژه با یکدیگر اختلاف و تفاوت دارند که پس از دقت، تأمل و مطالعه دلیل آن را به ویژگی‌های ساختاری بافتار آیه نسبت داد. مانند: «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا عَمِلُوا» (نحل: ۳۴)، «وَبَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا عَمِلُوا» (جاثیه: ۳۳)، «وَبَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا كَسَبُوا» (زمر: ۴۸) و «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا كَسَبُوا» (زمر: ۵۱) (السامرای، ۱۳۹۶: ۲۶۷).

هم‌نشینی‌های واژگانی: هم‌نشینی کلمات در قرآن باعث روشن‌تر شدن معنای اصلی می‌شود و به درک بهتر روابط بینامتنی میان سوره‌ها کمک می‌کند مثلاً «کفر، فسوق و عصیان» یا «قسط و عدل» (محققیان، ۱۳۹۳). مطالعه این هم‌نشینی‌ها در سوره‌های قرآن می‌تواند به کشف روابط بین سوره‌های مجاور یا زوج سوره‌ها منجر شود (ر. ک پیرانی شال و زریوند، ۱۳۹۹).

۳-۲-۲-۳- شناسایی تشابهات و مزج‌های آوایی:

در کشف زوجیت سوره‌ها، ارتباط معنایی واحدهای واژگانی مورد مطالعه است و اگر دو سوره زوج از نظر

واژگانی ارتباط معنایی داشته باشند، می‌توان بین آنها از نظر آوایی نیز ارتباط برقرار کرد، البته این ارتباط به معنای مشابهت نیست، بلکه صرفاً یک ارتباط آوایی است که ناشی از تشکیل واژگان از تعدادی آوا می‌باشد.

سبکی نو از اسلوب‌های کلامی عرب و ویژگی‌های آن:

نظم آهنگ واژگان قرآن نوایی دل‌پذیر ایجاد می‌کند که شنونده را جذب می‌کند. اسلوب بیانی قرآن دارای محاسن شعر، سجع و نثر است، ولی از معایب آنها خالی است، ضمن اینکه برخلاف سایر متون عرب، قرآن قابل ترتیل است و این ترتیل به دور از تکلف می‌باشد (ر. ک معرفت، ۱۳۸۹: ۳۰۱، ۳۲۱ و ۳۲۲).

موسیقی درون قرآن و نظم آهنگ درونی آن، نتیجه جلالت تعبیر و ابهت بیان است (ر. ک معرفت، ۱۳۸۹: ۳۲۹) و وقتی حقیقت برخی مفاهیم و معارف یکسان است خواه ناخواه بین آنها تناسب آوایی نیز برقرار می‌شود. به عبارت دیگر نوایی یکسان موانست معنوی نیز دارند.

در زبان‌شناسی، «فونسماتیک» به مطالعه تأثیر آوا در معنا و خلق سطوح جدید معرفتی اشاره دارد و به نظر می‌رسد آوا تحت لوای معنا از کوچک‌ترین جزء به کل بافت سرایت می‌کند و کشف نشانه‌های آوایی برای دستیابی به مدلول‌های معنایی و حالات گوینده در کشف مراد جدی گوینده بخشی از رسالت دانش فونسماتیک است (ر. ک صالحی شهر بابکی و همکاران، ۱۴۰۳؛ فلاح و پوردانش، ۱۳۹۶).

ضرورت بیان این زیرعنوان در تشخیص زوج‌سوره‌ها، ضمن توجه به جامعیت معیارهای تشابهات آوایی است زیرا قرآن با سبک بیانی خاص خود به صورت همزمان به معنا و لفظ اشاره دارد و در همین راستا شایسته است معیارهای تشابهات آوایی در تشخیص زوج‌سوره‌ها پاسخگوی لفظ و معنا باشد.

۲-۲-۳- معیارهای تشابهات و مزج‌های آوایی:

آوا کوچکترین واحد صوتی زبان است که در ساختار لغوی و ارزش ذاتی واژگان تأثیر دارد. قرآن کریم دارای موسیقی متناسب با معانی است و آوا، لحن و ریتم کلام در آن به کار رفته است. آوای قرآن کارکرد معنایی و هدایتی دارد و معصومین و صاحبان نظر بر تلاوت و استماع آن توصیه می‌کنند (ر. ک فلاح و پوردانش، ۱۳۹۶؛ زیبایی و سیدی، ۱۳۹۷). در این پژوهش، تشابهات آوایی زوج‌سوره‌ها از منظر معیارهای مختلف در سه سطح حرف، واژه و واژگان بررسی می‌شود.

۲-۲-۳-۱- در سطح حرف و حرکت؛

در گذشته، دانشمندان بلاغت و زبان ادبیات عرب به بررسی حروف و خواص آنها می‌پرداختند، اما متهم به ذوقی عمل کردن می‌شدند. امروزه با پیشرفت زبان‌شناسی، مشخص شده است که انسان‌ها از گذشته تاکنون به خوبی تأثیر آوا را درک می‌کردند و زیبایی یا عدم زیبایی را تشخیص می‌دادند.

برخی پژوهش‌ها نشان داده‌اند که بهترین حروف و کلمات، آن‌هایی هستند که به محض شنیده شدن، معنای خود را به ذهن منتقل می‌کنند (ر. ک قهرمانی‌نژاد و جاوری، ۱۳۹۵). قرآن کلام وحیانی خداوند حکیم است و در گزینش حروف، بهترین آنها را در مواضع آیات به کار گرفته است. حروف در سه جایگاه انتهای آیه، ابتدای

آیه و میان آن، توجه را به خود معطوف می‌سازند.

مخارج حروف مستعمله:

حرف «حاء» که آخرین حرف حلقی است، نشان از ویژگی شدت و القاگر نوعی استحکام، فشردگی و قدرت است. مخارج حروف به کارگرفته شده در آیات قرآن، معمولاً در رساندن پیام و مفهوم متناسب با مفهوم مورد نظر است به عنوان نمونه: کلماتی که در آن‌ها حرف «ح» به کاررفته است بر حالت نفسانی در راحتی و آرامش عمیق دلالت دارد؛ مانند: «رحمن» و «رحیم» در «بسم الله الرحمن الرحیم» که مهربانی و عطف و آرامش را القامی کند یا در غم و اندوه به کار می‌رود؛ مانند: حسرت، حزن و اندوه (حکیمیان، جوان آراسته، نوروزی و فرهت، ۱۴۰۰) یا حرف «ن» بیانگر سکون، آرامش، عمق در معنا، رقت، لطافت و زیندگی است یا حروف و صامت‌های انفجاری چون «باء، تاء، دال، ضاد، کاف، قاف و همزه» چون هوا در خارج از ریه‌ها حبس می‌شود به هنگام تلفظ دفعی ادا می‌شوند و القاکننده‌ی معنای قوت، خشونت هستند یا صوت مجهوره «زاء» و «ذال» در برخی آیات حدت و شدت را می‌رسانند. یا حرف «حاء» که آخرین حرف حلقی است نشان از ویژگی شدت و القاگر نوعی استحکام، فشردگی و قدرت است (ر. ک زیبایی و سیدی، ۱۳۹۷).

ویژگی و صفات برخی از حروف و آواها:

هنگام ادای حروف از مخرج، صفات و کیفیاتی به حروف اضافه می‌شود که به آنها صفات حروف می‌گویند صفات حروف به دو دسته قوی و ضعیف تقسیم می‌شوند. صفات قوی شامل جهر، شدت، استعلاء، اطباق، صفیر، قلقله، تکریر، انحراف، تفسی استطاله و غنه می‌شود. صفات ضعیف شامل همس، رخوت، استفال، انفتاح و لین می‌شود و برخی چون اذلاق، اصمات و توسط نه قوی و نه ضعیف هستند (ر. ک صالحی شهر بابکی و همکاران، ۱۴۰۳).

برخی از صفات حروف در انتقال معنی موثر هستند، مانند: صفت «لین» در حروف «واو و یای ساکن» ماقبل مفتوح به معنای نرمی است و صفت «استعلاء» در حروف ص، ض، ط، ظ، غ، خ و ق به معنای برتری طلبی است و صفت «تفسی» در حرف ش به معنای پخش شدن است (ر. ک فلاح و شفیع پور، ۱۳۹۶).

چگونگی نطق حروف: صوت‌های عربی را از جهت چگونگی نطق و ارتباط هوا با اندام‌های صوتی می‌توان در چند دسته زیر جای داد (ر. ک فلاح و شفیع پور، ۱۳۹۶):

جدول ۲: اصوات عربی از جهت چگونگی نطق و ارتباط هوا با اندام‌های صوتی

ردیف	نوع حرف	حروف مشمول	توضیحات
۱	انفجاری	ت، د، ط	پیش از تلفظ آن جریان هوا کاملاً قطع می‌شود و با آزاد شدن جریان نفس انفجاری رخ می‌دهد.
۲	سایشی	ث، ح، خ، ذ، ز، س، ش، ص، ض، غ، ف و ه	در تولید این صوت، هوا در مخرج حرف به طور کامل متوقف نمی‌شود بلکه از مجرای که بر اثر نزدیک شدن دو عضو از دستگاه صوتی به وجود می‌آید عبور می‌کند.
۳	متوسط یا مزجی	ل، ن، ع، م، ر	در این نوع صوت نه مانند حروف انفجاری و شدت جریان هوا کاملاً بسته می‌شود و نه مانند حروف رخوت کاملاً باز است.

۴	انفی یا خیشومی	م، ن	صوت به همراه غنه از بینی خارج می‌شود.
۵	تکراری یا تکریری	ر	در تولید آن سر زبان به لته ضربه وارد می‌کند.
۶	صائت	۶ مصوت فتحه، ضمه، کسره، فتحه طویل، کسره طویل و ضمه طویل	در تولید صائت‌ها تارهای صوتی مرتعش می‌شوند و حجم دهان و حالت لب‌ها موجب تفاوت در صوت صائت‌ها می‌شود. از میان مصوت‌های کوتاه ضمه قوی‌تر و سنگین‌تر از دو حرف دیگر می‌باشد.

اصوات عربی به اعتبار تولید ثانویه به موارد زیر تقسیم می‌شوند (فلاح و پوردانش، ۱۳۹۶؛ زیبایی و سیدی، ۱۳۹۷):

جدول ۴: اصوات عربی به اعتبار تولید ثانویه

ردیف	نوع حرف	حروف مشمول	توضیحات
۱	مهموس	ت، ک، ف، ث، س، ص، ش، خ، ح، ه	این حروف، حروف ضعیفی هستند و به دلیل ضعف استقرار بر مخرجشان، هنگام تلفظ نفس با این حروف جریان می‌یابد. حروف مهموس سبب می‌شوند آوای واژه نرمی و لطافت خاص داشته‌باشد و بر آرامش و امنیت دلالت کند.
۲	مجهور	ب، د، ض، ج، ذ، ز، ط، ع، غ، م، ن، ل، ر، و، ی	«جهر» به آوای شدید و قوی گفته می‌شود که در حروف خاصی شنیده می‌شود. این حروف، صدای آوایی قوی و آشکاری دارند. برای تشخیص این ارتعاش، می‌توان سر انگشتان را روی حنجره گذاشت و لرزش‌های حاصل را احساس کرد. حروف جهر، آوای واژه را شدید و خشن نشان می‌دهند و بر شدت و قدرت دلالت دارند.

تشدید و تکرار حروف: تشدید و تکرار در حروف و آوای خاص و یا به کارگیری سایر عناصر مؤثر در ریتم کلام قرآن چنان آگاهانه مهندسی شده است که خود حاصل تمام یا بخشی از معنای آیات است (ر. ک زیبایی و سیدی، ۱۳۹۷).

حرکت های کوتاه و کشیده:

در زبان عربی، حرکات به عنوان مصوت‌ها شناخته می‌شوند و شامل مصوت‌های کوتاه (فتحه، ضمه و کسره) و بلند (الف مدی، واو مدی و یاء مدی) هستند. حرکات در ساختمان واژه، نقش معنایی دارند و ارتباط عمیقی بین حرکات الفاظ و معانی آن‌ها وجود دارد؛ مثلاً قدا ضمه را قوی‌ترین حرکت و در بردارنده قوی‌ترین معنا می‌دانستند و فتحه نسبت به کسره و ضمه سبک‌تر و دارای معنای واضحی بوده است (ر. ک صالحی شهر بابکی و همکاران، ۱۴۰۳).

برباور نگارنده، که اگرچه الزامی به یکسانی حروف و حرکات مستعمله در زوج‌سوره‌ها نیست؛ اما، وجود پیوند در سطح اشتراکی یا ارتباطی می‌تواند ما را در درک ملموس بیشتر مفاهیم آیات و تصویر ذهنی فضای واژگان یاری‌رساند. به عنوان نمونه، در ضمن زوج‌سوره حجرات و قاف و سطح حرف و حرکت، برای مزج اشتراکی می‌توان به یکسانی مهموس یا مجهور بودن حروف در بخشی از دو سوره اشاره کرد. و در مزج ارتباطی برخلاف تفاوت در دسته حروف استفاده شده در سوره‌ها از نظر صفات و ویژگی‌ها، همه‌شان در راستای بیان دو سبک متفاوت در اثبات اصول اعتقادی هستند که این نوع استعمال با مکی و مدنی بودن این زوج در تطابق کامل می‌باشد.

۲-۲-۳-۲- در سطح واژه یا کلمه؛

مدّ در کلمه: مد در کلمه مضاف بر آهنگین شدن کلمه در آیه، در به تصویر کشیدن محتوای آیه نیز دخیل است و به عنوان نمونه، عرب گاهی برای مبالغه در نفی چیزی از مد استفاده می‌کرده است (ر. ک فلاح و شفیع‌پور، ۱۳۹۶).

کلمات موزون و مقفا در ابتدا، میان و انتهای آیات:

مناسبت لفظی در قرآن شامل آوردن کلمات موزون و مقفاً یا موزون غیر مقفاً است. اگر مناسبت در وزن و قافیه باشد، تام است و اگر فقط در وزن باشد، ناقص است. که مناسبت ناقص در کلام فصیح نیز بیش‌تر است (ر. ک مصری و ابن‌عبدالواحد، ۱۹۸۹: ۲۳۵).

در قرآن، بسیاری از کلمات پایانی مقطع با حرف مد یا حرف لین و سپس یک حرف نون پایان می‌پذیرند که هدف آن آهنگین شدن آیات است (ر. ک زرکشی، ۱۳۹۱: ۹۰).

شناخت فاصله‌ها و پایان آیات:

فاصله کلامی است که از آن چه پس از آن می‌آید منفصل می‌باشد. این کلام ممکن است پایان آیه باشد و یا ممکن است پایان آیه نباشد (ر. ک زرکشی، ۱۳۹۱: ۷۴).

فواصل آیات در یکپارچه‌سازی متن و انتقال مفاهیم نقش دارند (ر. ک زیبایی و سیدی، ۱۳۹۷). فواصل زمانی پسندیده هستند که گزینش واژگان بر استواری بیش‌تر معنا بیفزاید (ر. ک زرکشی، ۱۳۹۱: ۹۳).

فایده فواصل علاوه بر نظم آهنگ آیات نقشی اساسی در آراستن کلام و توازن است (ر. ک زیبایی و سیدی، ۱۳۹۷؛ السامرای، ۱۳۹۶: ۲۴۵؛ زرکشی، ۱۳۹۱: ۹۶).

فواصل در قرآن به شیوه واحدی نمی‌باشند زیرا طبع مخاطب از شنیدن رویه یکسان خسته می‌گردد. قرآن کریم دارای فواصل متماثل و متقارب می‌باشد (ر. ک زرکشی، ۱۳۹۱: ۸۱ و ۹۳).

در بحث فواصل معنا در کنار لفظ نقش اساسی را ایفا می‌نماید و فواصل قرآن صرفاً یک هماهنگی لفظی نیستند بلکه آن‌ها نظم معنایی خاصی را در لابلای بندها و آهنگ‌ها به وجود می‌آورند (ر. ک زیبایی و سیدی، ۱۳۹۷).

گاهی به جهت حفظ فواصل شاهد حذف، زیادت، تقدیم و تأخیر، انتخاب واژگان غیر تکراری و... هستیم (ر. ک السامرای، ۱۳۹۶: ۲۴۸).

به نظر می‌رسد، فراوانی فواصل آیات قرآنی و بسامد بسیار آن‌ها در برخی از سوره‌ها، می‌تواند بر وجود حکمت میان آن‌ها دلالت داشته باشد. فواصل قرآنی از نظر معنایی انواعی دارند که شامل تمکین، تصدیر، توشیح و ایغال می‌باشد (ر. ک فلاح و شفیع‌پور، ۱۳۹۶).

تناسب در وزن لفظ پایانی یک سوره با لفظ آغازین سوره بعدی: گاهی زوجیت آوای سوره‌ها به تناسب میان وزن پایانی یک سوره و لفظ آغازین سوره بعدی بسته است چنان که پایان تبت و آغاز اخلاص چنین است (ر. ک نکونام، ۱۳۸۲: ۱۹۲).

به عنوان نمونه، در سطح واژه یا کلمه ضمن زوج سوره حجرات و قاف، برای مزج اشتراکی هر دو سوره در اتمام

با مصوت بلند و یک صامت مشترک هستند؛ اما در گزینش نوع مصوت بلند و صامت با یکدیگر متفاوت ولی مرتبط هستند. اشتراک در کاربرد بیشتر مصوت‌های بلند انتهای آیات بیانگر نوعی هدایتگری آوایی-معنایی است که علاوه بر هماهنگی ظاهر و زیباشناختی سوره، رویکردی مجذوب‌کننده به معنای خاص دارد. در مزج ارتباطی این زوج سوره در سطح واژه یا کلمه می‌توان شاهد تقابل تکاملی میان آوای واژه‌ها بود.

۲-۲-۳-۳-۵ در سطح واژگان یا آیه:

طول متوسط آیات، یکسانی اندازه بندها و مقاطع سور در زوج سوره‌ها: آهنگ و آوای منظم در سوره‌های کوتاه با فاصله‌های نزدیک بیشتر نمایان می‌شود (معرفت، ۱۳۸۹: ۳۲۳).

سیاق کاربردی: به الگوهای گفتاری‌ای که برای رساندن مقاصد ویژه مورد استفاده واقع می‌شوند سیاق کاربردی گفته می‌شود. این سیاق قسمتی از سیاق‌های غیر زبانی است. برخی از این موارد عبارتند از:

سوال‌های قرآنی گاهی معنای امر، گاهی توبیخ، گاهی انکار و... دارد (ر. ک فائز، ۱۳۹۸). امر در قرآن گاهی ضمن مطالعه سیاق کلمات در معنای دوام، اکرام و اهانت و ضمن مطالعه سیاق جملات در معنای تسویه، انذار، تَلَهْف (حسرت و افسوس خوردن)، اعتبار (عبرت و پند گرفتن)، تحقیر، مشورت، تعجیز، تهکم و تمسخر و در ضمن سیاق آیات در معنای تسخیر (خوارشدن پس از تحقق فعلی)، تکذیب، تکوین (ایجاد کردن) و تهدید است (ر. ک قاسمی و روستایی، ۱۴۰۲). مثال دیگر، تکرار در کلام فصیح است که بر انواعی تحقق یافته است: یکی از آنها تکراری است که برای مدح، و دیگری تکراری است که برای وعید یا تهدید و از جمله تکراری است که برای استبعاد آمده است (ر. ک مصری و ابن عبدالواحد، ۱۹۸۹: ۲۳۶).

جدول ۵: الحان قرآن

شماره	نام ریتم	کارکرد	ویژگی
۱	ریتم نرم	این نوع معمولاً برای دعا، راز و نیاز بشر با خالق، موقع ابراز محبت و ستایش و پند و اندرز مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این آیات معمولاً فرصتی برای تأمل باقی است.	فراوانی واکه‌های (مصوت‌های) کشیده، مدّ لین، هم‌خوان‌های نرم و آرام (مانند «ل، ن، م، و، ب»، فراوانی جناس، استفاده از حروف مهموس و رخوت‌دار (مانند: «ف، ث و...»)، سهولت تلفظ حروف، ایجاد مکث در کلام با صفات غنه، سکون و همزه
۲	ریتم کند و منقطع	لحنی آهسته و منقطع دارد و معمولاً حامل معنایی کنایی یا طعنه‌آمیز برای فهم مخاطب است. پایان هر فقره منقطع می‌شود و با آغاز فقره بعدی ریتم مجدداً شروع می‌شود. ممکن است به دلیل اهمیت موضوعی آهستگی کلام، موجب صلابت سخن و درنگ باشد.	به کارگیری واکه‌های (مصوت‌های) بلند،
۳	ریتم سریع	معمولاً به دنبال سرعت در امر یا دستوری هستند یا آیاتی هستند که به قیامت و یا حوادث قبل از آن می‌پردازند. گاهی ممکن است برای تحقیر و هیجان نیز با این ریتم باشند.	واکه‌های (مصوت‌های) کوتاه پی‌درپی، کاربرد اندک واکه‌های (مصوت‌های) بلند، استفاده اندک از سکون و هم‌خوان‌ها با مخارج نزدیک

کاربرد هم‌خوان‌های انفجاری (مانند: «باء، تاء، دال، ضاد، کاف، قاف و همزه) و سنگین، استفاده زیاد از تشدید، به کارگیری زیاد از واکه‌های (مصوت‌های) کوتاه	عموماً از این ریتم برای نشان‌دادن تهدید، توبیخ و یا شدت در عمل استفاده می‌شود.	ریتم کوبنده	۴
---	--	----------------	---

لحن سور و سیاق آوایی:

قرآن با استفاده از الحان مختلف، مخاطب را به تفکر و درک عمیق‌تر دعوت می‌کند. برای درک این لحن‌ها، باید با شیوه خوانش و دسته‌بندی آنها آشنا شد. تکرار واژگان و ترکیبات در کشف ریتم و معنا مهم است. پژوهشگران ریتم‌های قرآنی را بر اساس سرعت به چهار نوع تقسیم کرده‌اند: نرم، کند و منقطع، سریع، و کوبنده (ر. ک صالحی شهر بابکی و همکاران ۱۴۰۳؛ زیبایی و سیدی، ۱۳۹۷؛ فلاح و شفیع‌پور، ۱۳۹۶).

تکیه و تأکید بر کلام:

قرآن با ظرافت و انسجام بی‌نظیری، اهداف و ساختارهای معنایی دارد. تأکیدهای متنوع قرآنی، بویژه در زوج‌سوره‌ها، نشان‌دهنده ارتباط معنایی میان آن‌هاست که در مقام‌های گوناگون از ادوات مختلفی بهره دارد. در این پژوهش، تمرکز بر تأکید بر مسائل خاص و پیوندهای معنایی از طریق تشابهات آوایی (مانند نون ثقیله) است. نمونه‌هایی از این ارتباط در زوج‌سوره‌های حجرات و قاف دیده می‌شود که به موضوع ظلم انسان به خود و امکان توبه برای مؤمن و کافر غیرلجوج اشاره دارند و بخشی از اصول اعتقادی قرآن را تشکیل می‌دهند.

۴-۲-۲- متشابهات و مزج‌های سیاقی:

در شناسایی متشابهات سیاقی به صورت معمول مزج‌ها از نوع مزج‌های ارتباطی می‌باشند؛ بنابراین، سیاق و برخی زیرشاخه‌های علوم قرآنی چون فضای گفتمانی-جونزول، سبب نزول و شأن نزول تبیین می‌گردد تا برای یافتن ارتباط میان زوج‌سوره‌ها بتوان بهتر و راحت‌تر به کشف چگونگی ارتباط دست یافت.

تعریف سیاق متن:

سیاق از ریشه «سوق» به معنای حرکت و پیوستگی است و در علوم مختلفی چون فقه، اصول، ادبیات، تفسیر و زبان‌شناسی بررسی می‌شود. در علوم قرآنی، سیاق به معنای بافت (context) متن است و گرچه منبع تفسیری رسمی نیست، اما نقش مهمی در فهم مراد آیات دارد. اندیشمندانی چون زرکشی، زمخشری، شهید صدر و طباطبایی به اهمیت آن اشاره کرده‌اند (ر. ک قاسمی و روستایی، ۱۴۰۲).

کاربردهای سیاق در قرآن شامل کشف معنا، تشخیص سوره‌های مکی و مدنی، ترجیح قرائت‌ها و بررسی اهداف آیات است. برخی مفسران مانند علامه طباطبایی و جوادی آملی از سیاق بهره برده‌اند. سیاق شامل سبک چینش واژگان، نشانه‌های لفظی و غیرلفظی، و قرائن معنایی است که به فهم بهتر متن کمک می‌کند (ر. ک هاشمی، ۱۳۹۱؛ کوثری، بی‌تا؛ ربانی، ۱۳۸۰).

سیاق به چهار بخش کلمات، جملات، آیات و سوره‌ها تقسیم می‌شود و در زبان‌شناسی نیز در دو سطح زبانی و غیرزبانی بررسی می‌گردد. وحدت ظاهری آیات همیشه نشانه وحدت سیاق نیست و چینش آیات ممکن است

اهدافی فراتر از فهم ما داشته باشد (ر. ک بستانی و باجی، ۱۳۹۳). تسلط بر زبان متن برای فهم آن ضروری است، اما کافی نیست؛ بلکه انس و آشنایی عمیق با زبان نیز لازم است. اگر فردی به متن احاطه علمی و عملی داشته باشد، بهره‌گیری از سیاق می‌تواند درک عمیق‌تری از معنا فراهم کند (ر. ک مسعودی، ۱۳۹۵: ۱۹۳).

در قرآن، به دلیل اعجاز و ترتیب توفیقی آیات، سیاق متنی اهمیت بیشتری نسبت به سیاق بیرونی دارد. این ساختار منسجم باعث می‌شود قرآن در همه زمان‌ها هدایت‌گر باشد. وحدت هدف در متن، انتخاب واژگان هماهنگ و ایجاد انسجام درونی را ممکن می‌سازد (ر. ک فائز، ۱۳۹۸).

سیاق در قرآن یعنی نظم معنایی منتقل‌شده از طریق الفاظ، که مخاطب را به فهم دقیق‌تر و تأثیرپذیری بیشتر از متن هدایت می‌کند. اگرچه دیدگاه‌های مختلفی درباره اهمیت سیاق وجود دارد، این نوشتار به همین اندازه به موضوع بسنده می‌کند (ر. ک مسعودی، ۱۳۹۵: ۱۹۳).

نکاتی پیرامون فضای گفتمانی - جو نزول، اسباب نزول و شأن نزول‌ها:

مطالعه فضای گفتمانی قرآن شامل بررسی قرائن پیوسته غیرلفظی مانند فرهنگ زمان و مکان نزول، ویژگی‌های مخاطب و رویدادهای تاریخی است. گاهی در قرآن به صورت آشکار به موضوعی پرداخته می‌شود مانند جنگ بدر در «و لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِيَدْرِ» (آل‌عمران: ۱۲۳) و گاهی با اشاره به ویژگی‌های یک رویداد مانند جنگ تبوک اشاره شده است (ر. ک خامه‌گر، ۱۳۹۷: ۱۰۰). کشف شرایط تاریخی نزول هر سوره کمک شایانی در کشف معانی هر سوره و مشابهت‌های میان زوج‌سوره‌ها می‌کند. تناسب رخداد‌های دوران رسالت زمینه‌ی فهم و تدبیر دقیق‌تر در سوره‌های زوج را فراهم می‌نماید (ر. ک رجیبی قدسی، بلندی، ۱۴۰۲).

بیان رویدادهای تاریخی در قرآن، مانند داستان حضرت موسی، در سوره‌های مختلفی با ابعاد مختلفی وجود دارد، اگرچه این سوره‌ها در ترتیب نزول در بازه‌های متفاوتی نازل شده‌اند اما همه ذیل زندگانی این پیامبر الهی هستند (ر. ک خامه‌گر، ۱۳۹۷: ۷۱). سوره‌های نازل‌شده در شرایط مشابه فرهنگی یا تاریخی زمینه‌ساز تقریبی برای دربرداشتن مفاهیم مشترک نیز می‌باشند و نکته مهم این است که بیان رویدادهای تاریخی در قرآن بر تاریخ‌مندی آیات قرآن دلالت نمی‌کند.

فضای گفتمانی - جو نزول:

فضای نزول یک سوره، شرایط و رخداد‌های ویژه‌ای است که در مدت نزول آن سوره بر حجاز و خارج آن وجود داشته است و بستر کلی نزول قرآن در جهان و عصر نزول را گویند (ر. ک خامه‌گر، ۱۳۹۷: ۱۰۱؛ سلیمانی و همکاران، ۱۴۰۰).

برای ترسیم فضای نزول یک سوره، لازم است همه شواهد درون‌متنی و بیرون‌متنی سوره بررسی شود، از جمله: فضای مشترک سه سوره قبل نازل‌شده، حوادث رخ داده در تاریخ نزول سوره و روایات اسباب نزول (ر. ک خامه‌گر، ۱۳۹۷: ۱۰۱ و ۱۰۲).

برخی پژوهشگران، مانند جوادی آملی، بر این باور هستند که تأثیر متقابلی میان فضا و جوّ نزول سوره‌های قرآن

و خود آیات برقرار است. فضای موجود نزول سوره‌ها را اقتضایی نماید و متقابلاً آیات قرآن فضای موجود را تغییر می‌دهد. به عبارت دیگر با توجه به کتب «بازتاب فرهنگ زمانه در قرآن کریم» نوشته بهاء الدین خرمشاهی، قرآن با آیات اخباری بازتاب‌دهنده‌ی فرهنگ و برخی عادات و رسوم عصر نزول است (ر. ک سلیمانی و همکاران، ۱۴۰۰).

سبب نزول: در اصطلاح مفسران و دانشمندان علوم قرآنی، به رویداد یا پرسشی که به اقتضای آن، یک سوره یا قسمتی از آیات یک سوره نازل شده است سبب نزول گفته می‌شود (ر. ک خامه‌گر، تفسیر ساختاری قرآن کریم، ۱۳۹۷: ۵۷). به نقل پژوهشگران پیشین، حدوداً ۴۶۰ رخداد در تاریخ صدر اسلام زمینه وحی آیاتی از قرآن شده‌اند و ۱۳ آیه با عبارت صریح «یَسْتَلُونَكَ» وجود دارد (ر. ک واسطی، ۱۳۹۶).

شأن نزول: تفاوت سبب نزول با شأن نزول در این است که سبب نزول، بیانگر رخدادی است که متعاقب آن، آیاتی برای بیان روش برخورد با آن رخداد نازل می‌شوند ولی شأن نزول، امری است که آیاتی برای بیان و توضیح آن آمده‌اند. به عنوان مثال: می‌گویند فلان آیه درباره‌ی عصمت پیامبران یا عصمت فرشتگان یا عصمت حضرت ابراهیم، نوح و آدم نازل شده است. انواع روایات شأن نزول در جدول ۶ وجود دارد (ر. ک خامه‌گر، ۱۳۹۷: ۵۸).

جدول ۶: تبیین معانی روایات پیشینه نزول، تطبیق نزول، فضای نزول و جو نزول

شماره	نام روایت	توضیحات
۱	روایات پیشینه نزول	برخی آیات به حوادثی که در گذشته‌های دور رخ داده‌اند اشاره دارند و در منابع روایی، داستان‌های مرتبط با این آیات به عنوان شأن نزول آیه بیان شده‌اند. مانند داستان اصحاب فیل برای سوره فیل
۲	روایات تطبیق نزول	اگر حادثه معرفی شده به عنوان شأن نزول آیه، پس از نزول آیه اتفاق افتاده باشد به آن تطبیق نزول می‌گویند. در این دسته روایات معمولاً روای محتوای یک آیه را بر حوادثی که با آیه مناسبت دارد تطبیق می‌دهد در حالی که آیه یاد شده ناظر به این حادثه رخ داده است.
۳	روایات فضای نزول	به حوادثی که در فاصله میان نزول دو سوره در محدوده‌ی زندگی رخ داده‌اند و شرایطی خاص را برای نزول سوره پدید آورده‌اند فضای نزول سوره می‌گویند. مثلاً: سوره آل عمران در شرایط شکست مسلمانان پس از جنگ احد نازل شده است.
۴	روایات جو نزول	مجموع شرایط سیاسی، اجتماعی و اعتقادی که پیش از نزول قرآن بر جامعه حاکم بوده‌اند و شرایطی که طی سالیان نزول قرآن در حوزه اسلامی یا خارج از قلمرو زندگی مسلمانان و حکومت اسلامی پدید آمده جو نزول می‌باشد. در حقیقت جو نزول مربوط به سراسر قرآن کریم است و منظور شرایط زمانی و مکانی نزول سراسر قرآن است.

۵-۲-۲- شناسایی وجوه اشتراک پراکنده:

فضائل سور و خواص آن‌ها: دو دسته از روایات نقل شده‌اند: دسته‌ای که جایگاه کل قرآن، یک سوره یا یک آیه را بیان می‌کنند و دسته‌ای که به آثار مادی و معنوی، دنیوی و اخروی آن‌ها بر فرد یا افراد اشاره دارند. تمرکز این جستار بر خواص زوج سوره‌ها است. باید دقت نمود که روایات ناظر بر فضائل سوره‌ها به دور از

فضیلت تراشی برای تلاوت هر چه بیشتر آیات الهی باشد.

نگاشته‌های قرون اولیه با نام «فضائل القرآن» از افرادی چون قاسم بن سلام (۲۲۴ م.)، ابوجعفر فریابی (۳۰۱ م.)، و احمد نسائی (۳۰۳ م.) می‌باشند و برخی مانند نگاشته ابن ضریس (۲۹۴ م.) در بردارنده‌ی ۱۴ موضوع مرتبط با علوم قرآنی است. در زمان‌های بعدی، نگاشته‌های فراوانی چون «خواص القرآن»، «خواص السور»، «منافع القرآن»، «ثواب القرآن» و «فضائل السور» نوشته شده‌اند. برخی می‌گویند، یک کتاب «منافع القرآن» به امام صادق (ع) نسبت دارد. کتاب «جامع الأخبار و الآثار عن النبی و الأئمة الأطهار (ع)» نوشته محمدباقر ابطحی به نقل اخبار فضائل سور در میان فریقین می‌پردازد. ضمناً برخی مفسران چون ثعلبی، بحرانی و... در ابتدای پرداختن به سوره‌ها و تفسیرشان به فضائل سور می‌پردازند (ر. ک دلبری و محقق گرفمی، ۱۴۰۲).

مثال برای فضیلت سوره‌ها را می‌توان مستند نمود به اینکه در فضیلت تلاوت دو سوره حجرات و قاف که زوج سوره هستند آمده است هر دو شیر بانوی شیرده را زیاد می‌کنند و خواننده را از شر شیطان در امنیت قرار می‌دهند (مزج اشتراکی) اما برای مزج ارتباطی می‌توان اشاره کرد به اینکه هر دو سوره، در راستای ایجاد آرامش برای خواننده هستند و هر یک برای دور ساختن از مصداق متفاوتی از ترس می‌باشد (پرستنده خیال و همکاران؛ ۱۴۰۴).

ارجاع سندی روایات نام‌برده در ضمن پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده موجود است و پرداختن به آن در این پژوهش غیر ضروری است.

اگرچه نگارنده بر این باور است خوانش، تلاوت و استماع کلام وحیانی مؤثر در قلب است و اثر وضعی بر دنیا و آخرت قاری قرآن دارد؛ اما، نباید لزوم عمل به محتوا و همچنین تکرار و مؤانست با آیات و سوره‌های قرآن را فراموش کرد.

۶-۲-۲- مقایسه تشابهات میان سوره‌ها در قالب کمی (درصدگیری):

این مهم و مشخص کردن روایی، پایایی و اعتبار هر کدام از گام‌های پیشنهادی پژوهش امری زمان‌بر و تخصصی است و نه به دلیل زمان‌بر بودن بلکه به دلیل نیازمند بودن به پژوهش مجزا و مفصل از پرداختن به آن خودداری می‌شود. امید که رهروان متخصص قرآن در مباحث تخصصی تحلیل آمار در آینده به آن بپردازند و همگان را از الطاف خود بهره‌مند گردانند.

۷-۲-۲- استنتاج زوجیت سوره‌ها بر مبنای رجحان:

پس از پیمودن تمامی گام‌های پیشنهادی بر سوره‌های قرآن می‌توان با مقایسه نتایج پژوهشی با یکدیگر به خوبی دریافت که کدام یک از سوره‌ها در تناسب و انسجام بیشتری نسبت به یکدیگر قرار دارند. اگرچه داده‌های حاصل به صورت کیفی است اما اگر روزی داده‌ها قابلیت تبدیل و سنجیدن به صورت کمی را هم داشته باشند این مقایسه مسیر راحت‌تری را می‌پیماید. ان شاء الله

۸-۲-۲- قیاس نتایج با فرضیه‌ی نخست:

پس از کشف و استنتاج زوجیت سوره‌ها می‌توان با بازبینی بررسی کرد که آیا گذشتگانی چون سعید حوی در انتخاب زوج سوره‌ها مسیر درستی پیش گرفته‌اند یا اینکه درصد تشابه سوره‌ها کم‌تر از آن است که آن‌ها را یک زوج در نظر گرفت.

۹-۲-۲- بازنگری سرتاسری:

زوجیت سوره‌ها به‌عنوان ابزار و رویکردی در تدبر قرآن است. در نگاه نخست، زوجیت سوره‌ها یک فرضیه است؛ اما با بررسی و استنتاج می‌تواند به‌مثابه یک کشف علمی تلقی شود. اگر آن را صرفاً ذوقی و سلیقه‌ای بدانیم، دامنه شناخت خود از معارف قرآن را محدود کرده‌ایم (ر. ک لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۴: ۱۲۲).

آیات قرآن به دلیل توقیفی بودن، قابلیت و ظرفیت بررسی از منظرهای گوناگون را دارد. نگاه به زوجیت سوره‌ها می‌تواند همچون ابزاری روشن‌مند، فهم آیات نورانی را تسهیل کند. اجزای قرآن منفرد و جدا نیستند؛ بلکه در دستگامی بزرگ‌تر و نظام معنایی واحد، جهان‌بینی الهی را آشکار می‌سازند (ر. ک فائز، ۱۳۹۸). بنابراین، حتی پس از اثبات زوجیت برخی سوره‌ها، وظیفه داریم درک خود را در طول زمان گسترش دهیم تا به حقیقت نزدیک‌تر شویم. هدف نهایی پژوهش، رسیدن به هدایت حقیقی و نزدیک‌شدن به مدالیل همه آیات قرآن است و راه فهم قرآن هرگز بسته نیست و باید در طول عمر برای آن تلاش کرد. در مرحله بازنگری سرتاسری، در مسیر تدبر و بررسی زوجیت سوره‌ها، مراجعه به کتب تفسیری می‌تواند صحت یا سقم دریافت‌های ذهنی را تا حدی روشن سازد. در نهایت، کاربست دقیق‌تر مراحل پیشنهادی توسط نگارنده بر زوج سوره «حجرات و قاف» و «منافقون و تغابن» مورد مطالعه قرار گرفته است که به دلیل گستردگی مطالب این پژوهش از پرداختن به آن خودداری می‌شود و تبیین آن ضمن پژوهش جدایی است.

نتیجه‌گیری

این پژوهش بر تدبر در قرآن به‌ویژه از منظر نظریه زوجیت سوره‌ها تمرکز دارد. هدف اصلی آن کشف انسجام ساختاری قرآن از طریق یافتن مشابهت‌ها و پیوندهای میان سوره‌هاست. برای این منظور، دو رویکرد تأنیس و تثبیت مطرح می‌شود:

در تأنیس ایجاد انس و الفت قلبی با زوج سوره‌ها بدون نیاز به ادله‌ی مشهود مدنظر قرار دارد. در این مسیر، فرد با استمرار و ممارست، مشابهت‌ها را به‌تدریج درمی‌یابد و درک عمیق‌تری از حقایق آیات پیدا می‌کند. این رویکرد بیشتر جنبه‌ی تربیتی و تدبری فردی و گروهی دارد.

در تثبیت اثبات علمی و مستدل زوجیت سوره‌ها برای مخاطبان منتقد یا نیازمند دلیل مورد توجه است. این روش گام به گام پیش می‌رود و با ارائه شواهد و قواعد، مشابهت‌ها را آشکار می‌سازد. مسیر آن کوتاه‌تر و منطقی‌تر است، اما ممکن است به عمق معنوی رویکرد تأنیس نرسد.

مراحل پیشنهادی برای تثبیت زوجیت سوره‌ها عبارتند از: ۱- انتخاب زوج‌سوره‌ها به صورت فرضیه بر اساس منابع پیشین و ترتیب مصحف ۲- شناسایی مشابهت‌های معنایی (واژه‌ها و خانواده‌های واژگانی) ۳- بررسی مزج‌های معنایی و ساخت جملات بر اساس قواعد مشخص ۴- شناسایی مشابهت‌های آوایی در سه سطح: حرف و حرکت، واژه، و واژگان ۵- تحلیل مشابهت‌های سیاقی (فضای گفتمانی، اسباب و شأن نزول) ۶- گردآوری وجوه اشتراکی پراکنده (مانند فضائل و خواص سوره‌ها) ۷- مقایسه کمی مشابهت‌ها (درصدگیری و کمی‌سازی) ۸- استنتاج زوجیت بر مبنای رجحان ۹- قیاس نتایج با فرضیه‌ی اولیه ۱۰- بازنگری کلی و مراجعه به تفاسیر برای صحت‌سنجی دریافت‌ها.

این روش نشان می‌دهد که تدبر در قرآن، چه از مسیر تأنیس و چه از مسیر تثبیت، می‌تواند انسجام ساختاری و هم‌افزایی میان سوره‌ها را آشکار سازد. هرچه بسامد و شدت مشابهت‌ها بیشتر باشد، ارتباط میان سوره‌ها تنگاتنگ‌تر خواهد بود. در نهایت، این رویکرد به فهم بهتر مفاهیم کلیدی قرآن در راستای هدایت انسان‌ها کمک می‌کند.

منابع

۱. قرآن
۲. ابن درید، ا.، (۱۹۸۷م)، *جمهره اللغة*، بیروت، دار العلم للملایین.
۳. ابن سکیت، ی.، (۱۴۲۳هـ-۲۰۰۲م)، *اصلاح المنطق*، قم، دار احیاء التراث العربی.
۴. ابن فارس، ا.، (۱۳۹۹هـ-۱۹۷۹م)، *معجم مقاییس اللغة*، تهران، دارالفکر.
۵. ابن منظور، ج.، (۱۴۱۴ق)، *لسان العرب*، بیروت، دار صادر.
۶. الازهری، م.، (بی تا)، *تهذیب اللغة*، قم، دار احیاء التراث العربی.
۷. الجوهری، ا.، (۱۴۰۷ق)، *الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة*، بیروت، دار العلم للملایین، چ چهارم.
۸. آلحیب، س.، (۱۳۹۰)، *بازشناسی مفهوم تدبر در قرآن*، بینات سال هجدهم ش ۳، پیاپی ۱۷.
۹. الراغب الاصفهانی، ح.، (۱۴۰۴ق)، *المفردات فی غریب القرآن*، قم، دفتر نشرالکتاب.
۱۰. الزبیدی، ا.، (بی تا)، *تاج العروس من جواهر القاموس*، بی جا، دارالفکر.
۱۱. السامرای، ف.، (۱۳۹۶)، *بلاغت تعبیر در ساختارشناسی قرآن (التعبیر القرآنی)*، (ک. کتیبه، تدوین، ا. خزعلی، و ی. شادمان، مترجم) تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
۱۲. العسکری، ا.، (بی تا)، *الفروق اللغویة*، القاهرة- مصر، دارالعلم و الثقافة للنشر و التوزیع.
۱۳. الهی زاده، م.، (۱۳۹۰)، *تدبر ۶ بین سوره‌های*، (م. نوید، تدوین) مشهد، موسسه فرهنگی تدبر در قرآن و سیره.

۱۴. بستانی، ق.، و باجی، ن.، (۱۳۹۳)، سیاق لغوی، مفهوم و کارکرد آن در فهم حدیث، علوم قرآن و حدیث ش ۷.
۱۵. پرستنده خیال، م.، کاراندیش، س و ایماندار، ح.، (۱۴۰۴)، دانشگاه شیراز، تحلیل نظریه زوجیت سوره‌ها و مطالعه موردی زوجیت سوره «حجرات» با «قاف».
۱۶. پیرانی شال، ع.، و زریوند، ن.، (۱۳۹۹)، نشانه‌شناسی لایه‌های رمزانه‌های سوره مبارکه «المسد» از منظر رولان بارت، پژوهش‌های ادبی - قرآنی سال هشتم.
۱۷. حسن زاده، ح.، (۱۳۸۳)، آرایه تضاد در قرآن، بی جا، پیام جاویدان، ۲۹-۳۶.
۱۸. حکیمیان، ب.، جوان آراسته، ا.، نوروزی، ا.، و فرهت، ش.، (۱۴۰۰)، اعجاز موسیقی موزون کلمات قرآنی و آثار زیستی آن، تفسیر متون وحیانی سال سوم ش ۵، ۱-۲۵.
۱۹. خامه گر، م.، (۱۳۹۷)، تفسیر ساختاری قرآن کریم، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۰. خصیبی، ح.، (۱۴۱۹ق)، الهدایة الکبری، بیروت، البلاغ.
۲۱. خوشمنش، ا.، (۱۳۸۸)، حمل قرآن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۲. دلبری، س.، و محقق گرمی، ا.، (۱۴۰۲)، نقد و بررسی تعامل فریقین با روایات فضایل سور بر اساس قاعده تسامح در ادله سنن، آموزه‌های قرآنی ش ۳۷.
۲۳. دهقان، ا.، (۱۳۸۷)، نسیم رحمت تفسیر قرآن کریم، قم، حرم.
۲۴. ربانی، م.، (۱۳۸۰)، نقش سیاق در تفسیر، پژوهش‌های قرآنی شماره ۲۷ و ۲۸ و پژوهش‌نامه زن در قرآن.
۲۵. رضایی اصفهانی، م.، (۱۳۸۶)، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
۲۶. رضایی اصفهانی، م.، (۱۳۸۷)، تفسیر قرآن مهر، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
۲۷. رضایی اصفهانی، م.، (۱۳۹۰)، قرآن پژوهی خاورشناسان، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
۲۸. رئیس‌یان، غ.، و کردلویی، م. (۱۳۹۳)، ترادف در واژگان قرآن و مشکلات ترجمه آن، مطالعات تاریخی قرآن و حدیث دوره ۲۰، ش ۵۵، ۸۵-۱۰۶.
۲۹. زرکشی، ب.، (۱۳۹۱)، برهان، کتاب جامع علوم قرآن، (ح، مترجم، صابری، تدوین) تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۳۰. زیبایی، م.، و سیدی، س.، (۱۳۹۷)، تحلیل کارکرد ساخت آوایی سوره محمد(ص) در القای معنا، پژوهش‌های ادبی - قرآنی سال ششم، ش ۱، ۷۴-۹۳.
۳۱. سلیمانی، د.، موسوی، ن.، و صافحیان، م.، (۱۴۰۰)، کشف جو و فضای نزول در تفسیر با تکیه بر زبان قرآن، دو فصلنامه علمی پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن ش ۱۸، ۱۲۰-۱۳۲.
۳۲. سیوطی، ج.، (۱۳۹۴)، اتقان در علوم قرآن، (معاونت پژوهشی دانشکده اصول الدین، تدوین، و س، طیب حسینی(دستی)، مترجم) قم، انتشارات دانشکده اصول الدین.

۳۳. شریف الرضی، م.، (۱۴۱۴ق)، نهج البلاغه، (ص، صبحی، تدوین) قم، هجرت.
۳۴. صالحی شهر بابکی، ف.، میمندی، و.، فارسی، ب. و سمتی، م.، (۱۴۰۳)، بررسی تناسب آوایی محتوایی (فونسمانتیک) در تصویرپردازی نمونه‌هایی از آیات سوره سجده، نشریه پژوهش‌های زبانشناختی قرآن دوره ۱۳، ش ۲.
۳۵. طبرسی، ف.، (۱۳۷۵)، ترجمه تفسیر جوامع الجامع، (ع، عبدالحمیدی، ا، غفوری، ا، امیرشادمهری، ع، صاحبی، ح.، روحانی، و واعظزاده خراسانی، مترجم) مشهد، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۳۶. طریحی، ف.، (۱۳۷۵)، مجمع البحرين و مطلع النیرین، تهران، کتابفروشی مرتضوی.
۳۷. عموش، خ.، (۱۳۸۸)، گفتمان قرآن بررسی شناختی پیوند متن و بافت آن (مطالعه موردی سوره بقره)، (ح، سیدی، مترجم) تهران، سخن.
۳۸. فاکرمی، م.، (۱۳۸۵)، مراحل انس با قرآن، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
۳۹. فراهیدی، خ.، (بی تا)، العین، بی جا، بی نا.
۴۰. فلاح، ا.، و پوردانش، س.، (۱۳۹۶)، تناسب آوایی _ محتوایی (فونسمانتیک) در آیات قرآن با بررسی مواردی از سوره واقعه، مطالعات ادبی متون اسلامی ش ۱، پیاپی ۵.
۴۱. قاسمی، م.، و روستایی، ز.، (۱۴۰۲)، نقش سیاق در اغراض صیغه امر در آیات قرآن کریم، دو فصلنامه مطالعات سبکشناختی قرآن کریم.
۴۲. قرشی، ع.، (بی تا)، قاموس قرآن، تهران، اسلامیه.
۴۳. قهرمانی نژاد شایق، ب.، و جاوری، م.، (۱۳۹۵)، بررسی اعجاز لفظی و هنری قرآن کریم و ارتباط آن با آوامعنایی، پژوهش‌های ادبی-قرآنی ش ۳.
۴۴. کوثری، ع.، (بی تا)، نقش سیاق در تفسیر قرآن و فقه، بیجا، مرکز فرهنگ و معارف قرآن.
۴۵. لسانی فشارکی، م.، و مرادیزنجانی، ح.، (۱۳۹۴)، سوره‌شناسی، روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم، قم، نصاب.
۴۶. محققیان، ز.، (۱۳۹۳)، نشانه‌شناسی لایه‌ای آیات قرآن کریم با توجه به روابط درون متنی و بینامتنی، شماره اول پیاپی ۱۳.
۴۷. مسعودی، ع.، (۱۳۹۵)، تفسیر روایی جامع، قم، دارالحدیث.
۴۸. مصری، ا.، و ابنعبدالواحد، ع.، (۱۹۸۹)، بدیع القرآن، (ع، میرلوحی، تدوین) مشهد، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۴۹. معرفت، م.، (۱۳۸۹)، علوم قرآنی، قم، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.
۵۰. نکونام، ج.، (۱۳۸۲)، پژوهشی در مصحف علی (ع)، رشت، ایران، کتاب مبین.
۵۱. واسطی، ع.، (۱۳۹۶)، روش‌شناسی کشف و اعتبارسنجی اسباب نزول (الگوریتم دستیابی به اسباب نزول)،

پژوهشهای قرآنی سال بیست و دوم، ش ۱، پیاپی ۸۲

۵۲. هاشمی، س.، (۱۳۹۱)، سیاق در قرآن، فصلنامه تخصصی تفسیر، علوم قرآن و حدیث حسنا، ش ۱۴.